

zich in recente decennia ontwikkeld in Nederland. Onder namen als Smurfentaal, Murks en Straattaal hebben zich onderscheiden varianten ontwikkeld van het Nederlands, beïnvloed door de talen van immigranten. Verder kan het hier genoemd worden dat er nog onlangs oudere geheimentalen zijn ontdekt waarvan het bestaan Moormann blijkbaar is ontgaan: eind jaren tachtig bleken verschillende vissersgemeenschappen, met name in IJmuiden, al generaties lang *mogedreek* te *tarpen* (omgekeerd te praten). Hiervan is niets terug te vinden in Moormanns boek.

Moormann hoopte ooit een index van de woorden te publiceren. Hij heeft een uitgebreid kaartsysteem opgebouwd, maar hij heeft het nooit kunnen voltooiën. Dankzij de computer en de ijver van de bezorger is zijn droom toch nog werkelijkheid geworden in deze uitgebreide herdruk. Moormanns promotor Jac. van Ginneken schreef profetisch in zijn voorwoord voor deel 1 in 1932: 'En nog lang nadat wij allen ons korte leven hebben afgelegd, zal in de antiquariaten over de hele wereld dat, naar wij hopen, drielidig werk van Moormann gezocht en rijk betaald worden; want iedere deskundige die zich aan dit soort stoffen waagt, zal het voortdurend moeten gebruiken en naslaan, en het dus in eigendom willen bezitten' (p. 28). Dankzij Noline van der Sijs is dit een stuk makkelijker en goedkoper geworden.

P. Bakker

BIBLIOGRAFIE

- Bakker 2001 – Peter Bakker: 'Romanes'. In: Guus Extra & Jan Jaap de Ruiter (red.): *Babylon aan de Noordzee. Nieuwe Talen in Nederland*. Amsterdam, 2001, p. 212-231.
- Matras 1996 – Yaron Matras: 'Sondersprachliche Hebraïsmen: Zum semantische Wandel in der hebräischen Komponente der südwestdeutschen Viehhändlersprache'. In: K. Siewert (red.): *Rotwelschdialekte*. Wiesbaden, 1996, p. 43-58.
- Roskam 2002 – Ewoud Sanders en Noline van der Sijs (ed.): Henry Roskam: *Boeven-jargon*. Amsterdam, 2002.
- Sanders 1999 – Ewoud Sanders: *Boeventaal en Gabbertaal. Twee Bargoense Woordenboekjes uit de eerste Helft van de Twintigste Eeuw*. Amsterdam, 1999.

Reynaert in tweevoud / Bezorgd door A. Bouwman, Bart Besamusca (Deel 1: *Van den vos Reynaerde*) en door Paul Wackers (Deel 2: *Reynaerts historie*). Amsterdam : Bert Bakker, 2002. ISBN 90 351 2392 1. Prijs: € 43,-

Afgezien van de edities door Ernst Martin in 1874 zijn *Van den vos Reynaerde* en *Reynaerts historie* (ook wel *Reynaert I* en *Reynaert II* genoemd) steeds afzonderlijk uitgegeven. In tegenstelling tot Martins edities geven Bouwman, Besamusca en Wackers de teksten hier bovendien in twee afzonderlijke banden uit, met de (in het *Woord vooraf* expliciet uitgesproken) bedoeling om vergelijking van beide verhalen mogelijk te maken zonder dat de lezer verplicht wordt daarvoor voortdurend heen en weer te bladeren. Zo'n parallelle lectuur wordt bovendien extra vergemakkelijkt en in zekere zin ook gestimuleerd, doordat in beide boekdelen onderaan op de rechter bladzijden telkens aangegeven wordt waar de overeenkomstige plaatsen in het andere verhaal te vinden zijn.

Deze op zich al interessante opzet is echter niet het enige aspect waarmee deze publicatie zich in het drukbevolkte landschap van de *Reynaert*-studies en -edities kan legitimeren. Ook tegenover de editie-Lulofs (1983, 1985²), de recentste die wetenschappelijke ambities had, heeft de editie van *Reynaert I* door Bouwman en Besamusca heel wat nieuws te bieden. In de toelichtende gedeelten, met name in het 'Nawoord' – vroeger fungeerde zo'n tekst als 'inleiding' – worden niet alleen, en vanzelfsprekend, de wetenschappelijke verworvenheden van de laatste jaren verwerkt, maar worden de accenten ook elders, juist gelegd en evenwichtiger verdeeld dan bij Lulofs – al valt zo iets, toegegeven, slechts subjectief te bepalen.

Hoewel de edities tevens bedoeld zijn als 'leesteksten' voor een breder publiek dan wat Martin indertijd voor ogen zal hebben gestaan, zijn ook hier dus filologisch-wetenschappelijke aspiraties aanwezig. De tekst wordt kritisch uitgegeven naar het 'Comburgse handschrift' wat *Reynaert I* betreft, naar het Brusselse handschrift KB 14601 wat *Reynaert II* betreft. Daarbij worden vrij veel en verre gaande aanpassingen ingevoerd, die het herkennen van woorden en het begrijpend lezen

voor de niet in het Middelnederlands geofende gebruiker vergemakkelijken. Met het oog daarop is niet alleen de spelling (van *i/j* en *u/v*, Romeinse cijfers, woordsplitsingen en aaneenschrijvingen) aan het moderne gebruik aangepast, maar zijn ook alle onbegrijpelijke en inconsequente passages gecorrigeerd. Bij de zeer corrupte tekst van *Reynaert II* uit het Brusselse handschrift geeft dit aanleiding tot een zeer lange lijst van emendaties, met name in de eerste helft van de tekst, waar de editeur systematisch teruggrijpt naar de lezingen van *Reynaert I*. Dit gebeurt in zo'n uitvoerige mate, dat men zich kan afvragen of hiermee het deel van de opzet dat te maken heeft met het vergelijkbaar maken van de teksten niet enigszins in het gedrang komt. Waar Wackers aan de hand van de (schaarse) parallelle fragmenten van een tweede handschrift van *Reynaerts historie* kan vaststellen dat de afwijkende lezing niet voor het Brusselse afschrift, maar veeleer voor *Reynaert II* als bewerking zelf kenmerkend is, past hij – het ligt voor de hand – geen emendatie toe. Waar zo'n tweede tekstgetuige ontbreekt, neemt hij vrij systematisch de 'betere' lezing van *Reynaert I* over, ook waar *Reynaert II* een niet perse (grammaticaal) foute lezing heeft. Wordt hiermee niet het eigen karakter van *Reynaert II* voor een deel weggegomd? Dit wordt weliswaar grotendeels goedgemaakt doordat alle emendaties in de bladzijden 'Verantwoording' opgesomd en nauwkeurig toegelicht worden: in elk afzonderlijk geval wordt de correctie gemotiveerd aan de hand van de parallelle overlevering én van een verklaring over hoe de fout (door verlezing e.d.) kan zijn ontstaan.

Afgezien van de grondige tekstkritische verantwoording komt de wetenschappelijke opzet van de edities ook in de uitvoerige 'Nawoorden' tot uiting. Vanuit een gedegen kennis van de complete *Reynaert*-literatuur, maar tevens kort en op een bavattelijke, leesbare wijze, schetsen de editoren hierin wat het *Reynaert*-onderzoek aan zekerheden, maar ook aan vragen en hypothesen heeft opgeleverd. Beide delen volgen hierbij hetzelfde schema (auteur, literaire traditie, interpretatie van de tekst, publiek, overlevering en receptie, edities en onderzoek, illustraties) zodat men ook op dit secundaire niveau de overeenkomstige gegevens vergelijkend naast elkaar kan leggen.

Overigens beperken de editoren er zich niet toe in hun 'Nawoorden' een stand van het onderzoek weer te geven. Ze steken wel degelijk ook hun nek uit met nieuwe, eigen verklaringen en hypothesen. Belangwekkend zijn in dit opzicht meer bepaald de paragrafen over de interpretatie van de tekst, het publiek en de receptie. Dit zijn weliswaar – wel niet toevallig – precies de items die in het recente *Reynaert*-onderzoek in het brandpunt van de belangstelling hebben gestaan, maar ze worden hier met vrij originele accenten uit de doeken gedaan. Zo interpreteren Bouwman en Besamusca *Van den vos Reynaerde* in het licht van de begrippen zondeval en 'verloren paradijs'. Zowel de afloop van de afzonderlijke dagingen als de uitkomst van het verhaal in zijn geheel geven als het ware een zondeval te zien. De paradijselijke toestand zoals die met verwijzing naar de dierenwereld geschetst wordt in Jesaja 11:6-7 ('De wolf zal omgaan met het lam en de luipaard met de bokjes...') is voor de dierengemeenschap niet haalbaar of althans niet houdbaar gebleken. De interpretatie is – hoewel op zich misschien niet nieuw – in deze formulering en mét de verwijzing naar de toepasselijke bijbelplaats een goede vondst. Toch blijft dan nog steeds de vraag welke zin en welk genoeg de auteur en zijn publiek aan zo'n kaleidoscopische uitbeelding van zondeval kunnen hebben gemaakt.

Bij het beantwoorden van de vraag naar het 'waartoe' van de tekst gaat het 'Nawoord' bij deel 2 een eind verder dan dat van deel 1. P. Wackers interpreteert *Reynaerts historie* heel nadrukkelijk in een politiek-historisch perspectief, namelijk dat van de Bourgondische overheersing van de Nederlanden in de vijftiende eeuw. Aan en onder het centraliserende Bourgondische hof geraakte de eerdere (feodale) maatschappelijke ordening uitgehold en werd ze gaandeweg vervangen door een steeds omvangrijker ambtenarenapparaat. De nieuwe hovelingen verwierven hun titels niet door hun geboorte, maar door opleiding, kunde en dienstbaarheid. Deze nieuwe intermediaire machthebbers waren – zo gaat Wackers' redenering – heel wat meer dan de vroegere hovelingen (feodale stijl) vatbaar voor omkoping en andere vormen van corruptie, zowel van boven- als van onderuit. Met name de functie van soeverein baljuw (een positie die de vos in *Reynaert II* uiteindelijk weet te bemachtigen) bood wat dat betreft heel wat lucratieve mogelijkheden. Veel in *Reynaert II* zou volgens Wackers dan ook als een kritiek op de nieuwe bestuurlijke situatie te begrijpen zijn. Herkenbare elementen zijn, afgezien van Reynaerts baljuwschap, onder meer het belang van juridische kennis en retorische taalmanipulatie, leugen en verbaal geweld, opportunisme en monetair denken, politieke clans en 'partijen'. De interpretatie oogt

vrij overtuigend en men kan het retrospectief alleen maar betreuren dat de editoren van *Reynaert I* niet op even intensieve wijze de politieke achtergrond in hun lectuur hebben betrokken. Waren ook ten tijde van *Reynaert I* immers al niet vergelijkbare tendenties tot politieke centralisatie aan het werk?

Zo er verder één aspect is dat in beide edities te weinig (voorzover ik zie: eigenlijk niet) aan bod komt, dan is dat het niveau van de stijl, de formulering en de retorische vormgeving. Zeker de auteur van *Reynaert I* is in dit opzicht – het is een bekend gegeven, maar gerichte aandacht is er nog maar weinig aan besteed – een meester-manipulator. Meer bepaald de wijze waarop en het plezier waarmee hij allerlei taalregisters, vooral die registers die de macht representeren (rechtspraak, priester-Latijn, heldenepiek) opvoert en parodieert, is opvallend. Ik had er in het ‘Nawoord’ bij deel 1 graag iets over gelezen.

Beide ‘Nawoorden’ zijn, hoewel wetenschappelijk helemaal op niveau, zo gepresenteerd en geschreven dat ze ook voor het ‘breder publiek’ dat men met de edities op het oog heeft, geschikt zijn. Waar de handschriften worden besproken, wordt de uiteenzetting nochtans (onvermijdelijk) vrij technisch. Vooral in het tweede deel is dat het geval, onder meer ten gevolge van de heel specifieke problematiek van de illustraties in handschrift B. In dit handschrift, dat nu bewaard wordt in de KB te Brussel, is op twintig verschillende plaatsen ruimte opengelaten voor illustraties. Die illustraties zijn nooit ‘ingevuld’, maar wel zijn op ten minste negen plekken lijmsporen zichtbaar. Verder weet men dat het handschrift nog vijf ingekleefde tekeningen bevatte toen J.F. Willems het in 1838 uitgaf. Wackers bespreekt vrij uitvoerig de vraag of de ingeplakte illustraties de oorspronkelijk bedoelde waren. Terecht stelt hij dat dit op het eerste gezicht weinig waarschijnlijk lijkt. Op dergelijke opengelaten ruimten in handschriften werden in de regel de illustraties op het blad zelf getekend of geschilderd. Toch heeft P. de Keyser in 1938 betoogd dat de ooit ingekleefde afbeeldingen de oorspronkelijk geïntendeerde zullen geweest zijn. De Keyser betoogt – waarop hier niet in detail kan worden ingegaan – wordt door Wackers (p. 349) op voor mij niet helemaal glasheldere wijze weerlegd. Bovendien blijven een aantal elementen die voor de discussie van belang kunnen zijn onderbelicht of niet vermeld. Zo had ik bijvoorbeeld in de tabel op p. 350, waar een overzicht wordt gegeven van de plaatsen waar een illustratie gepland was, graag kunnen aflezen wat de precieze omvang (of hoogte) is van de opengelaten ruimten en op welke plaatsen precies lijmsporen zijn aangetroffen. Wel vermeld worden hier de letters die in het handschrift in alfabetische volgorde naast de voor illustraties bedoelde open plaatsen staan; maar op de vraag of dit voor later in te tekenen of te schilderen illustraties codicologisch gangbaar was, gaat Wackers niet in. Mij lijkt het alfabetisch systeemje op het eerste gezicht eerder geschikt om te verwijzen naar reeds bestaande illustraties. En ook het feit dat de illustratiecyclus heel onevenwichtig over het handschrift verdeeld is, zou kunnen wijzen op het gebruik van een vooraf bestaande reeks. Dat Wackers hier niet tot op de bodem van de discussie gaat, heeft natuurlijk te maken met de opzet van het ‘Nawoord’. Zoals het nu is, komt zijn uiteenzetting toch al enigszins in specialistisch vaarwater. Misschien was te overwegen geweest om de eigenlijke codicologische bespreking van de handschriften te verwijzen naar een aparte bijlage, waar dan op alle technische details echt grondig kon worden ingegaan.

Het zal duidelijk zijn dat met de bovenstaande opmerkingen geen afbreuk wordt gedaan aan de algemeen zeer hoge kwaliteit van het editiewerk dat B. Besamusca, A. Bouwman en P. Wackers hier hebben gepresteerd. De parallelle edities hebben de ambitie om wetenschappelijk up to date te zijn én op basis van specialistische competentie iets toe te voegen aan ons inzicht in de betekenis en de historische achtergronden van beide teksten. Maar tevens zijn ze bedoeld voor een breed publiek. Niet alleen de mooie materiële vormgeving, maar ook de interne inrichting en de presentatie van teksten en toelichtingen lijken me wat dat betreft zeer geslaagd: onderaan de tekstpagina staan de vertalingen van ‘moeilijke’ woorden of zinnen, achterin elk deel vindt de lezer verder een aantal bijlagen met de tekstkritische verantwoording, de aantekeningen bij ruimere passages in hun context en de eignamen. De ‘aantekeningen’ en de ‘lijst van eignamen’ bevatten overigens heel wat informatie die voor een goed begrip van de tekst essentieel is. Voor de duidelijkheid had in het woord vooraf dan ook op die gespreide geleiding van de informatie kunnen gewezen worden. Anderzijds, voor de aandachtige lezer geeft de inhoudsopgave hierover al uitsluitel. En aandachtige lezers verdienen deze prachtige edities zonder enige twijfel.